

Сатова А.К.¹, Ингайбекова Т.А.²

¹профессор

²докторант, e-mail.ru: tolkyn.amangeldi@inbox.ru

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

ЗИЯТЫ ЗАҚЫМДАЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-КОММУНИКАТИВТІК ДАҒДЫЛАРЫН ТЕАТРАНДЫРЫЛҒАН ІС-ӘРЕКЕТТЕР АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мақала зияты зақымдалған балалардың әлеуметтік-коммуникативті дағдыларын театрландырылған іс-әрекеттер арқылы қалыптастыру жолдарына арналған. Сондықтан авторлар зияты зақымдалған балалардың физиологиялық, психологиялық ерекшеліктеріне талдау жасай отырып, театрландырылған ойын әрекеттері арқылы әлеуметтік-коммуникативті дағдыларын қалыптастыруға болатындығын дәлелдейді. Театрландырылған ойындар балалардың ой-өрісін кеңейтеді, балаларды әңгімеге араласуына, шығармашылық қабілеттерінің дамуына ықпал етіп, әрі театрландырылған ойын әрекеттерін мимика, интонация, дене қимылдары арқылы көрсетіп, қойылым мазмұны түсіндіріледі. Зияты зақымдану – бұл балада танымдық әрекеттің жеткілікті дәрежеде дамымауынан, эмоционалдық ерік сапаларының анық сипат алмауымен сипатталады. Зияты зақымданған балалар оқу бағдарламасын меңгеру үшін кездесетін қиындықтарды жеңіп, эмоционалдық ерік-жігерін, әлеуметтік-коммуникативті дағдыларын меңгеруге психологиялық көмек берілу тиіс.

Түйін сөздер: зияты зақымданған балалар, әлеуметтік-коммуникативті дағдылар, театрландырылған ойын әрекеті, шығармашылық қабілет, мимика, интонация, дене қимылдары.

Satova A.K., Ingaybekova T.A.

¹professor

²doctoral student, e-mail.ru: tolkyn.amangeldi@inbox.ru

Abay Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty

Formation of Social and Communication Skills at Children with Mental Disabilities by Means of Theatrical Activities

The paper is intended for the formation of social and communication skills of children with mental disabilities by means of theatrical activity. The authors analyze the physiological and psychological characteristics of such children, and summarize the experience of using theatrical games in the upbringing and development of children. Theatrical games develop children's thinking and creative abilities, help children enter into conversation, explain theatrical content, demonstrating the role of the game through imitation, intonation and physical gestures. Children with mental disabilities should be able to overcome difficulties in learning the curriculum and the teacher provides psychological assistance using emotional exercises, exercises to develop social and communication skills. For example, actions with sculptural objects, plot compositions: «Collecting Flowers», «Playing with Water», «Playing with Honey» activate the development of imagination. Figuratively, rhythmic and dance exercises form the skills of physical movement, and rhythmic exercises with musical instruments teach children rhythmic patterns. Taking into account the physical and emotional state of pupils, the movement is combined with a little relaxation, which can be used both in the classroom as well as after classes. The positive emotional background of rhythmic lessons with children creates a favorable «positive situation» for the formation of personal qualities, self-esteem, activity, dedication and creative activity.

Key words: children with limited mental abilities, social and communication skills, theatrical play, creative abilities, facial expressions, intonation, physical movements.

Сатова А.К.¹, Ингайбекова Т.А.²

¹профессор

²докторант, e-mail.ru: tolkyn.amangeldi@inbox.ru

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы

Формирование социально-коммуникативных навыков у детей с ограниченными умственными возможностями средствами театрализованной деятельности

В статье изучается формирование социальных и коммуникативных навыков у детей с умственными отклонениями средствами театральной деятельности. Авторы анализируют физиологические и психологические особенности таких детей и обобщают опыт использования театрализованных игр в воспитании и развитии детей. Театральные игры развивают мышление и творческие способности детей, помогают им вступать в беседу, объяснять театральный контент, демонстрируя игровые роли с помощью имитации, интонаций и физических жестов. Дети с ограниченными умственными способностями должны уметь преодолевать трудности в изучении учебной программы и воспитатель оказывает психологическую помощь с использованием эмоциональных упражнений, упражнений по развитию социальных и коммуникативных навыков. Например, действия со скульптурными предметами, сюжетные композиции «Сбор цветов», «Игра с водой», «Игра с медом» активизируют развитие воображения. Образно, ритмические и танцевальные упражнения формируют навыки физического движения, а ритмические упражнения с музыкальными инструментами учат детей и ритмическому рисунку. Учитывается физическое и эмоциональное состояния учащихся, движение сочетается с небольшой релаксацией, которая может использоваться как в классе, так и после занятий. Положительный эмоциональный фон ритмических уроков с детьми создает благоприятную «позитивную ситуацию» для формирования личностных качеств, самооценки, деятельности, посвящения и творческой деятельности.

Ключевые слова: дети с ограниченными умственными способностями, социальные и коммуникативные навыки, театрализованная игра, творческие способности, мимика, интонация, физические движения.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің кезекті Жолдауында мүмкіндігі шектеулі азаматтарымызға көбірек көңіл бөлу керектігін, олардың тұрмыстық қызмет көрсету, тағам өнеркәсібі, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында жұмыс істей алатындығын жеке атап көрсетті. Сонымен қатар, оларды белсенді өмірге тарту мәселесі, өздерін қоғамның мүшесі ретінде пайдалы еңбекке қосу туралы атап өтті (Назарбаев, 2014).

Қазіргі уақытта әлемдік қауымдастықта білім беру саясатындағы басымдылық саясаты дәл осы инклюзивті білім беру принциптеріне негізделеді. Дегенмен инклюзивті білім беруді енгізу бойынша әр елдің қайталанбас ерекшеліктеріне **байланысты барлық мемлекет үшін қолданылатын нақты әдістемелер мен нұсқаулықтар жоқ, инклюзивті үрдістерді дамыту тәжірибесі** оның дұрыс бейімделу барысында оларды **пайдалану үшін маңызды болып табылады**. Тәжірибені біздің елімізде оқыту 2000 жылы «Мүмкіндігі шектеулі балаларға базалық білім беруге көмек» Қазақстан Республикасының Үкіметі және ЮНЕСКО-мен бірігіп САТР Орталығымен Пилотты жобаны жүзеге асыру

барысында басталды. Осы жобаның арқасында «инклюзивті білім беру» түсінігі орнықты енгізілді. Қазіргі таңда психологиялық дамуында тежелуі, яғни, көру, есту, сөйлеу қабілеті төмен және ақыл-ойы кемтар балаларға психологиялық түзету жұмыстары өте қажет. Отандық психолог, педагог, дефектолог мамандар Ж. Намазбаева, А. Шарапиева, А.К. Сатова, М. Адилова, М.С. Исакова, Қ.С. Тебеннова, А.Т. Исакова, З.А. Мовкебаева, Г. Закаева, А.Б. Айтбаева, А.А. Байтұрсынова және т.б. мүмкіндігі шектеулі балаларды дамыту мәселесіне өз үлесін қосты (Исакова, 2016).

Мақаланың мақсаты: зияты зақымдалған балалардың әлеуметтік-коммуникативті дағдыларын театрландырылған ойын әрекеті арқылы қалыптастыру жолдарын ұсыну.

Әдістері: психологиялық, коррекциялық ғылыми еңбектерге талдау жасау, театрландырылған іс-әрекеттер арқылы қалыптастыру жолдарын ұсыну.

Әдеби шолу

Кез келген психикалық және жеке ауытқулар әртүрлі синдромдармен көрінеді. Белгілі бір аурудың пайда болуы кезінде синдром-

дардың ұштасуының анықталған ерекшелігі психикалық ауытқуларды анықтау мен емдеудің нозологиялық бағыттарының негізін қалаушы психолог Э. Крепелин болды (Аксенова, 2001). Адам дамуындағы ауытқулар көптеген құбылыстарды қамтиды: мінез-құлықтың қалыпты әдеттерінен, тұлғааралық қарым-қатынастың жеткіліксіздігінен, эмоционалдық бұзылыстардан, зияты зақымданудан және т.б. Балалар психиатриясы балалық шақтағы психикалық ауытқуларды зерттеуге қатысты көптеген пікірлер ұсынады. Баланың дамуының онтогенезі сатысында психикалық аурулардың этиологиясын, клиникасын және патогенезін зерттейді. Бірақ ақыл-ойдың дамуын зерттеу тек медициналық-биологиялық емес, әлеуметтік-психологиялық аспектілерде де маңызды. Бұрын дамудың ауытқуы анықталғаны белгілі, медициналық-педагогикалық араласудың тезірек жүргізілетіні, бар кемістіктің ықтимал зардаптары аз болады.

Психикалық патологиясы бар балалардың негізгі санаттары:

- Ақыл-есі артта қалған балалар;
- Эндогендік психикалық аурулары бар балалар;
- Реактивті күйдегі балалар, қақтығыс оқиғалары, астения;
- Психикалық дамуында тежелу белгілері бар балалар;
- Психопатия белгілері бар балалар.

Балаларда жоғарыда аталған психикалық патологиялар пайда болу себептеріне және ақаулық көрінісіне байланысты әлеуметтік қатынастардың қалыптасуына, когнитивтік мүмкіндіктерге, еңбек белсенділігіне және әртүрлі жолмен тұлғаның дамуына әсер етеді. Осы психикалық аурулардың кейбір ерекшеліктері балалардың жеке дамуына әсерін тигізеді. Дамуында психологиялық патологиясы бар балалар арасында ең көбі ақыл-есі кем балалар. Олардың көпшілігі олигофрендер болып табылады.

Олигофрения – бұл орталық жүйке жүйесінің, бірінші кезекте, перинатальды, босанған немесе босанғаннан кейінгі кезеңдердегі бас ми қыртыстың зақымдалу нәтижесінде пайда болады. Ақаудың тереңдігіне сәйкес, олигофренида ақыл-ойдың артта қалуы дәстүрлі түрде үш дәрежеге бөлінеді: идиотия, имбецильді және дебильдық.

Өмірдің алғашқы күндерінен бастап зияты зақымданған баланың дамуы қалыпты балалардың дамуынан ерекшеленеді. Олардың физикалық дамуының кешігуі, жалпы

психологиялық инерттілік, айналасындағыларға қызығушылығының аздығы және басқа жеткіліксіз даму белгілері көрінеді. Ондай балалардың визуалды-әрекеттік және ауызша-логикалық ойлауын дамытуда қарым-қатынас танытпайды. Көптеген зияты зақымданған балалар кеш сөйлейді, негізгі функционалды коммуникациялық қызметін атқара алмайды.

Бұндай балалар жүру, сөйлеу, ұқыптылық дағдылары, ойын іс-әрекетінің кезеңдері қалыптасуының кешеуілдеуінен көрінеді. Жетілмеушілік патологиялық және патологиялық емес болып бөлінеді. Патологиялық нысан – психиатрия саласында емделеді. Ал патологиялық емес формасы мектеп жасындағы балалар арасында кең таралған. Аталған психикалық жетілмеу нысанын түзетумен педагогтар, психологтар, отбасы, мектеп айналысады. Жеке тұлға қалыпты немесе тіпті жылдам физикалық және зияттың дамуы кезінде инфантилизм байқалады, ең алдымен, эмоциялық-ерік саласының жетілмеуімен ерекшеленеді. Бұл ерекшелік шешімдердің дәріменсіздігінен, қорғансыздық сезімінен, өзін-өзі бағалауынан, ата-аналар тарапынан өзіне қамқорлық жасаудың жоғары талапшылығынан, қиялдау, эгоцентризм және т.б. түрінде әртүрлі компенсаторлық реакциялардан көрінеді.

Г.Е. Сухарева, М.И. Буянов балалардың тұлғалық жетілмеуінің екі түрін қарастырады. *Үйлесімді және дисгармониялық. Үйлесімді* – бұл ерекше, бірақ қалыпты сипат. Инфантилизмнің бұл түрі әдетте 7-8 жастан бастап анықталады. Бала өзінің жасына сәйкес келмейді. Оның мінез-құлқында күлкілі, рахат, ойын мүдделері басым. Мұндай балалар беймәлім, қателіктерден және басқа адамдардың тәжірибесінен қорытынды жасауға қабілетсіздігімен ерекшеленеді. Олар үнемі бір нәрсе алаңдатады. Олар оңай күледі, сондай-ақ оңай ренжиді және жылайды. 10-12 жасқа қарай осындай балалардың көпшілігінде психологиялық инфантилизм белгілері азаяды. Дисгармониялық инфантилизм үш нұсқаға бөлінеді:

1. *Қоздырғыш нұсқа.* Мұндай балаларда бірінші кезекте қызу, жеңіл жарылу, олар әділетсіздікті жиі көреді, жиі дау-жанжал жасайды, бірақ кейін тез арада өзіне келеді, өкінеді және өз уәделерін ұмытады.

2. *Тұрақсыз нұсқа.* Негізгі белгілер әлсіз жілік, дәріменсіздік, ақылсыздық және кез келген істі аяғына дейін жеткізуге қабілетсіздік болып келеді.

3. *Истерикалық нұсқа.* Алдыңғыға қарағанда сирек кездеседі және тек қыздарға тән. Әрине,

психикалық жетілмеу дәрежесі әртүрлі. Оны түзетудің табыстылығы аталған факторға және олардың дамуын түзету мақсатында осындай балаларға қатысты қабылданатын шараларға байланысты.

4. *Мінез-құлықтың психопатиялық формалары бар балалар.* Адамдар темперамент, мінез-құлық, зияты және т.б. қасиеттері бойынша бір-бірінен ерекшеленеді. Жанжалсыз ұзақ уақыт өмір сүре алмайтын және күнделікті міндеттерді орындай алмайтын адамдар психопатиялық формаларына жатады (Мудрик, 2000).

Зияты зақымданған бастауыш сынып оқушылары үшін ритмика музыкалық даму және психикалық функцияларды қайта қалпына келтіру құралы іспеттес. Қозғалыстың жетіспеушілігі, бұлшық ет тонустарының әлсіздігі немесе, керісінше, гипертонус, қозғалыс ыңғайсыздығы музыкалық-ырғақтық жаттығулар жүйесі арқылы біртіндеп өтеді; қозғалыста өзін-өзі басқару қалыптасады. «Гүлдерді жинаймыз», «Сумен ойнаймыз», «Доппен ойнаймыз» сияқты кескінді композициялар қиялды жетілдіреді. Кескінді-ритмдік және би-қозғалыстық жаттығулар осы категориядағы балалардың қозғалысын дұрыс қалыптастырады. Сабақта оқушылардың физикалық және эмоциялық жағдайы ескеріледі; оның қозғалысын реттеу мақсатында сабақтың өзінде де, оны аяқтағаннан кейін де шағын релаксациямен үйлеседі. Ритмика сабағының қалыпты эмоционалды фоны балалармен «сәттілік жағдайын» құрайды: тұлғалық қасиеттерін, өзіне деген сенімділікті, белсенділікті, бастамаларын сурет салуға деген мотивацияларын қалыптастырады. Ритмика сабағы балаларға кез келген іс-әрекет түрлеріне жұмылдыруға көмектеседі. Көбіне басты дұрыс ұстау жаттығуы, дұрыс рефлексстерді дамыту, примитивті рефлексстерді басу, бұлшық еттерді босаңсыту және патологиялық синергия мен синкинезияны басу, деформацияны түзету жаттығуларынан тұрады. Сабақ балалардың мүмкіндігіне қарай балеттік тұру, отыру, жату қимылдары арқылы жүзеге асады. Оқушылар бір-бірінің қолынан ұстау арқылы, әр түрлі хореографиялық үнді, орыс, өзбек билерін әуенімен билеп үйренеді. Бұл категориядағы балалардың хореографиялық сабақпен айналысуы олардың эмоционалды күйін қалпына келтіріп, сау балалардай билеуге деген қызығушылығын оятады. Түзету бағыттаушы ұйымдар оқушылардың түрлі факультативтер мен сурет салу үйірмелеріне, театр, хор ұйымы, изостудиялар, би үйірмелеріне қатысуды дұрыс

деп санайды. Бастауыш сынып оқушылары әртүрлі өнер туындылары, олардың бейнелеу сипаты, көркемдік-ауызша, театрландырылған, вокалдык белсенділік, музыкалық аспаптарды енгізу, көркем және қолмен жұмыс істеуді үйрету арқылы бейнелеудің «қозғалыстар тілін» үйретіп, дамытамыз. Мұндай баланың көркемдік сезімі, көркемдік талғамы, өз көкжиегін кеңейтеді, біз моральдық-эстетикалық негіздерді қалаймыз, осылайша оны көркем мәдениетпен таныстырамыз (Медведева, 2001).

Бастауыш сынып оқушыларының проблемалары бар осы үдерістің табыстылығы көптеген факторлармен қамтамасыз етілген, олардың ішінде ең маңыздысы:

- баланың тұтастық, үйлесімді дамуы мен оның әлеуметтік бейімделуінің факторы ретінде өнер әлемімен таныстыру;

- балаға өнер туындыларының әдемі, сикырлы әлеміне енуіне, сезінуіне, білуге, айналасындағы адамдар арасында лайықты орынға ие болуына көмектесу;

- әртүрлі проблемалары бар баланың көркем мәдениетін қалыптастырудың когнитивтік, эмоционалды-коммуникативті, жеке іс-әрекет бағытын қамтамасыз ететін полиграфиялық-түзету-дамушы ортаны құру;

- әр түрлі өнер туындыларымен (музыкалық, әдебиет, кескіндеме, театр) байланысты көркемдік іс-әрекеттегі практикалық дағдыларды меңгеру, көркем қолмен жұмыс жасау және өнер туындыларына баға беруді қалыптастыру;

- тәрбиешілермен және құрдастарымен бірлесе отырып, мектепте әртүрлі өнер нысандарында баланың шығармашылық көріністерін жандандыру.

Театр ойындары көркемдік қызмет түрлері арасында ерекше орын алады. Театр өнері синтетикалық сипаты: өнер және театрландырылған сөз, музыка, сәндік-көркем ойын арасындағы өзара байланыс.

Н.К. Крупская: балалар үшін ойынның ерекше маңызы бар: олар үшін ойын – оқу, олар үшін ойын – еңбек, олар үшін ойын – тәрбиенің маңызды түрі. Ойын – баланың алдынан өмірдің есігін ашып, оның шығармашылық қабілетін оятып, танымдық қасиеттерін, зейінін, есте сақтау қабілетін, ауызекі сөйлеу мәдениетін дамытады. Ойын – баланың өмірді танудағы алғашқы қадамы. Ойынның түрлері көп, қазақ тілін үйретуде театрландырылған ойындардың маңызы зор (Крупская, 1957).

Театрлық іс-әрекетте ертегілерді пайдалана отырып баланың ой-өрісін дамыту, сонымен бірге

тындай білуге, есте сақтау, түсіну, рөлге бөліп, қазақша әдемі сөйлей білу мәнерін арттырады. Балаларға театр, әртістік өнер, сахналау, қойылым, сахна туралы түсінік беріп қызығушылығын оятады. Көріністерді өзара сөйлесу дағдыларын дамыта отырып, оқушылардың тілді меңгеруіне деген сүйіспеншілікті арттырады.

Театр әр балаға қуаныш ұмытылмас әсер сыйлайды, оның көркемдік талғамын, еліктеуі мен қиялын дамытады. Әдетте адамның жеке басының қасиеттері жастайынан қалыптасады. Сондықтанда да баланың жан-жақты қалыптасуы үшін оқушының бойына жақсы, жағымды

қасиеттерді сіңіре білу керек. Бала әр нәрсеге құмар, қызыққыш, ол өзінің айналасында болып жатқан өзгерісті, тамаша құбылыстарды сезінуге тырысады. Оның жан-жақты дамып, жеке тұлға болып тәрбиеленуіне, тілінің дамуын театрландырылған ойындар арқылы жетілдіруге болады. 2 сынып оқушыларымен жүргізілетін жұмыс жоспары (1-кестеде) құрылды.

Білім беру тақырыптық жоспарынан кейін оқушылардың әлеуметтік-коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруда оқу-тақырыптық жоспары (2-кесте) жасалды. Осы жоспар негізінде балалармен көптеген жұмыстар жүргізілді.

1-кесте – Білім беру тақырыптық жоспары

№	Тақырып аты мен бөлімдері	Жалпы саны	Олардан	
			теория	практика
1	Кіріспе бөлім	2	1	1
2	Қуыршақтар жасаудың негіздері: Жұмсақ ойыншықтар жұмыс үстелі; Үстел үстіндегі планарлы театр ойыншықтары; Театрлық конусты ойыншықтар; Театрлық қабырға ойыншықтары; Қозғалтқыш қуыршақтар; Экипаждағы қуыршақтар;	6	1	5
3	Қуыршақ театрының негіздері: Театрлық қызметке деген ынталандыру; Сахналық сөйлеу; Театрдың көркемдігі;	6	1	5
4	Актерлық шеберліктің негіздері: Эмоцияларды сөйлеу, бет-әлпеті, пантомима арқылы беру; эмоцияларды түсіну;	6	1	5
5	Драматизацияның негізгі принциптері: Театрландырылған әрекеттің үйлесімділігі. Театрлық әрекеттегі қарым-қатынас сахналары. Театрландырылған көріністердегі қарым-қатынас сахналары.	6	1	5
6	Еркін театрлық қызмет	6	1	5
7	Театр алфавиті.	5	1	4
8	Мейрамдарды өткізу.	6	1	5
9	Ойын-сауық және демалыс өткізу.	6	1	5
	Барлығы:	31		

2-кесте – Оқу-тақырыптық жоспар

№	Бөлімдер мен тақырыптардың атауы	Ортақ мақсат	Мақсаты логопед	Психолог
1	Байланысудың негізгі әдістері, 1 құпия байланыс: аты	Негізгі байланыс тәсілдерімен танысу: сөйлеу, мимика, қимыл	Сөйлеуді бет-әлпеті мен қимылмен үйлестіруді үйрену; сынып пәні бойынша лексикалық қорды дамыту	Байланыста жеке кедергілерді жою, топтық өзара әрекеттестікті дамыту
2	Эмпатияның 2 байланыс құпиялары: назар = құрмет	Өз ортасындағы адамдарды дамыту	Сыпайы сөздердің белсенді сөздік қорын енгізу, назар аударту және сөйлесуді қолдаудағы құрылымдар	Толеранттылықты дамыту, өзін-өзі тануды қалыптастыру және басқалардың ерекшеліктері үшін төзімділік

№	Бөлімдер мен тақырыптардың атауы	Ортақ мақсат	Мақсаты логопед	Психолог
3	Мені тыңдайтын байланыстағы 3 құпияны: есту-түсіну	Әңгімелесушіні тыңдау, бақылауды үйрену қабілетін дамыту	Есту қабілетін дамыту, фонемалық тыңдау, кешірім жасау белсенді қорының құрылымын енгізу, еске алу, түсіндіру	Назарды дамыту, коммуникациялық серіктеске қызығушылығын арттыру
4	Мен және сен – әртүрлі үш құпияны қамтамасыз ету	Білімді дағдыларды шоғырландыру	Білімді дағдыларды шоғырландыру	Білімді дағдыларды шоғырландыру
5	Нормалар мен ережелер 4 қатынас құпиялары: сыпайы болу	Құрметтеу, адамдарға құрметпен қарау	Белсенді сөздікке сыпайы сөздерді енгізу, назар аудару және ұстап тұру құрылымдары, сөйлесудің аяқталуы	Толеранттылықты дамыту, өзін-өзі тану және сипаттамалары үшін толеранттылықты қалыптастыру
6	Әлемге күлімсіре және ол да күлімсірейді 5-қатынас құпиясы: мұқият болыңыз – көп нәрсені білесің	Өзара құрмет сезімін дамыту	Қызмет көрсетудің белсенді сөздік қорына кіріспе, сөйлесудің аяқталуы	Серіктестіктің назарын аудару, коммуникациялық серіктеске деген қызығушылығы

Нәтижелер мен талдау

Театрландырылған ойындар ойын-қойылымдары болып саналады, бұл жерде балаларға арналған көркемдік шығармаларды сахналық қойылымдарға айналдырып, оларды кейіпкер ретінде қатыстырудың маңызы зор. Балаларды сахнада кейіпкер ретінде ойната отырып, оның жеке тұлғасын жан-жақты дамыту. Оның бойында әдебиетке, мәдениетке, өнерге деген құштарлықты ояту. Оқушылар сахнада рөлдерді ойнау арқылы байланыстыра сөйлеуге, әдемі киініп, жинақы жүруге, үлкендермен және өзге де оқушылармен тіл табыса білуге үйренеді. Жетілген диалог балалардың өз пікірін жеткізе білуге жетелейді. Театрландырылған ойындар балалардың ой-өрісін кеңейтеді, балаларды әңгімеге араласуға, спектакль туралы ата-аналарына, жолдастарына әңгімелеп беруге итермелейді. Бұның бәрі сөйлеу қабілетінің дамуына, диалог түрінде сөйлеп жеткізуге септігін тигізеді (Чурилова, 2001).

Жалпы театрландырылған ойындарда балалардың шығармашылық қабілет-мүмкіндіктері айқын аңғарылады. Бұған пайдаланылатын шығарманың сюжеті мен ойындық қимылдары оның мазмұны бойынша анықталады, ал рөлдерді орындау тәсілдері мимика, интонация, дене қимылдары арқылы жасалып, іске асырылады. Бұл ойындарда оқушыларға шығармашылық жағдайлар жасауға, өздеріне тапсырылған рөлдерді толық игеріп, кірісіп кетулеріне көп

көңіл аудару. Олардың тиісті бейнелерді дұрыс жасаулары үшін іс-әрекет, қимылдарын көрсетіп, жетілдіруіне көмектесіп, кейіпкерлердің сөздерін, көңіл-күй, сезімін, мінез-қалпының қандай болуы керектігін түсіндіріп, ұғындырып отыру. Сөйтіп ойын барысында олардың тартымды бейнелер жасай білуіне қол жеткізу.

Л.С. Выготский баланың пьесасын синкретикалық көркемдік іс-әрекет ретінде қарастыра отырып, «суретші, көрермен, пьесаның авторы, декоратор және техник бір адамға біріктірілді», яғни шығармашылық әрекет баланың мінезіне әсер етеді.

П.П. Блонский, П.Ф. Каттаев, Р.И. Жуковская, Н. Карпинская, Л.С. Фурмань, Э. Медведва және т.б. ғалымдар «театрландырылған және ойын-сауық іс-әрекеттері дамып келе жатқан балалардың когнитивтік белсенділіктерін, эмоционалдық қабілетін, шығармашылығын дамытуға үлкен үлес қосады» – дейді.

Бала дамуындағы жетекші рөлді саусақтың кіші моторикасы атқарады, психикалық дамуы баяу, ақыл-ойы артта қалған, сөйлеуі бұзылған балалар осы моторика арқылы бұлшықет тонусын ретке келтіреді. Бұл өзін-өзіне уқалау процесі, саусақтарды қозғалтудың координациясын, қолдың бұлшықеттерін қатайтуға көмектеседі. Коррекциялық-дамытушы тапсырмаларды реализациялау көбіне педагогтың оқушының ерекшеліктерін аңғаруымен және соған сай потенциалды мүмкіндіктерді қолдануына байланысты болып табылады. Соны-

мен қатар, көркемдік-қолөнер еңбегі және көркемдік мәдениет дамуында кемшілігі бар оқушылардың еңбек және көркемдік мәдениет қалыптастырады.

Музыка, адам дамуында айрықша рөлге ие. Музыка дыбыстық көріністерді бейнелей отырып, адамның ішкі жан дүниесін ашып, өмірінде болып жатқан құбылыстарға, қуаныш пен қайғыға, армандар мен күмәндарына қарым-қатынас жасауына көмектеседі. Ақыл-ойы кешеуілдіген, психикалық дамуы артта қалған оқушылардың қабылдау белсенділігі, музыканы қабылдау қабілеттілігі төмен болады. Балалар музыкадағы ең басты нәрсені түсіне алмай, жеке пікір, өзіндік көзқарас бере алмайды. Дегенмен, балаға коррекциялық бағыттағы тәсілдерді қолдана отырып балаларда музыка тыңдауға ықпал жасасак, әңгімелерді тыңдатып, бақылау жасап, иллюстрацияларды көрсете білсек бұл бала дамуында оң нәтижесін береді (Шушарджан, 2002).

Бастауыш сынып оқушыларының музыкалық тәрбиесінде музыканы қабылдау жеке бөлім ретінде және музыкалық қызметтің басқа түрлерінің (ән айту, музыкалық-ырғақтық қозғалыс, аспапта ойнау) құрамдас бөлігі ретінде болады. Өлең айтар алдында бала әуенді қабылдайды, музыкаға билер алдында бала алдымен оның ерекшеліктерін (екпінді, ырғақты және т.б.) қабылдайды, содан кейін оны қозғалыста көрсетеді. Бұл жағдайда қабылдау баланың музыкалық қызметтің басқа түрінде әрекетінен бұрын болады. Бала халық, классикалық және қазіргі заманғы музыкалық шығармаларды тыңдаған және оларды бағалауға үйренген жағдайда қабылдау іс-әрекетінің белсенді түріне айналады.

Балалардың музыканы қабылдауы белсенді болу үшін арнайы оқыту талап етіледі, бұл ретте баланың дамуындағы ауытқудың нақты нұсқасына тән ерекшеліктер ескеріледі.

Осылайша, зияты зақымданған балалардың психикалық функциялардың жетілмегендігі, зейіннің тұрақсыздығы, жоғары алаңдатушылық, әлсіз шоғырлануы тыңдау кезінде музыкалық материалға шоғырлануға қиындық туғызады. Ал эмоционалды-ерік аясының жетілмегендігі вокалдық және аспаптық шығармаларды қабылдау кезінде эмоционалдық жауапсыздықты, сәйкессіз эмоционалдық реакцияларды тудырады. Осы санаттағы балаларда музыкалық-есту дифференциациясы нашар көрінеді, дыбыстардың күші (динамикасы), ұзақтығы (ырғағы)

бойынша, дыбыстардың биіктігі бойынша айырмашылықтары жеткілікті сақталған кезде ажыратылуы қиынға соғады.

Мұндай балалармен уақытылы түзету жұмысы жағдайында мектепке дейінгі балалық шақта музыкаға эмоционалдық қайырымдылықты дамытуда, есту сезімдерін қалыптастыруда елеулі өзгерістер байқалады. Бұған музыкалық шығармалардың биіктігін, тембрін, ырғағын, динамикасын, сипатын ажыратуға бағытталған музыкалық-дидактикалық ойындар ықпал етеді. Баланың музыкалық қабылдауын, эмоциялық реакцияларын дамыту әртүрлі ойын тәсілдерін пайдаланумен, зияты зақымданған және ақыл-ой кемістігі бар балалармен музыка тыңдау алдында сөздік және көрнекі әдістердің үйлесімін қолданумен қамтамасыз етіледі. Сонымен қатар ойыншықтарды көрсету, музыкалық шығарманың мазмұны бойынша иллюстрациялар, мини-әңгімелесуді тыңдау алдында өткізу тек қызығушылық пен уәждеме ғана емес, сонымен қатар баланың жағымды эмоционалдық реакциясын тудырады. Ал тәрбиешінің іс-әрекетімен («қуыршақ жағажайда», «қуыршақ ұйықтайды») немесе ойыншықпен балалардың өздерінің іс-әрекеттерімен сүйемелденетін музыканың сипаты бойынша қарама-қарсы (қуанышты және тыныш) тыңдау оны тұрақты етеді. Бұл жағдайда қабылдаудың әртүрлі компоненттерінің жұқа есту-көру байланыстары пайда болады (Бапаева, 2007).

Қорытынды

Зияты зақымданған сөйлеу бұзылыстары бар оқушыларға ритмика, музыкалық дамулары үшін өте маңызды, және де ол психикалық дамуының ауытқуларын, эмоционалдық әрі моторлық сфераны коррекциялаушы құралы ретінде пайдаланылады.

Музыкалық және ритмикалық жаттығулар жүйесі арқасында қозғалыс сферасының жетіспеушілігі, бұлшықет тонусының әлсіздігі немесе керісінше, гипертония, үйлесімсіздік, қозғалыстардың нашарлығы біртіндеп қалыпқа келеді; қозғалысты өздігінен басқару, ерікті көңіл бөлу жолдары қалыптасады.

Мүсіндік объектілермен әрекеттер, сюжеттік композициялар «Гүлдерді жинау», «Сумен ойнау», «Балмен ойнау» қиялдың дамуын белсендіреді. Фигуральды-ырғақты және биомоторлы жаттығулар осы санаттағы балалар қозғалысының тұтастығын қалыптастырады, ал музыкалық аспаптармен ырғақты жаттығулар

балаларға тек ырғақты үлгіні беруді ғана үйретпейді. Сабақтарда оқушылардың физикалық және эмоционалдық жағдайы ескеріледі; оны реттеу мақсатында қозғалыстар сыныптың өзінде де, оны тоқтатқаннан кейін де пайдалануға болатын шағын релаксациямен

біріктіріледі. Балалармен өтетін ритмикалық сабақтың жағымды эмоционалдық фоны, жеке қасиеттерін қалыптастыру, өзін-өзі қамтамасыз ету, белсенділік, бастамашылық, шығармашылық іс-әрекеттерге ынталандыру үшін қолайлы «табысты жағдайды» тудырады.

Әдебиеттер

- 1 Назарбаев, Н. Қазақстан жолы -2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы (17.01.2014). Астана.
- 2 Исакова А.Т., Мовкебаева З.А., Закаева Г., Айтбаева А.Б., Байтұрсынова А.А. Инклюзивті білім беру негіздері: Оқу құралы. – Алматы: ЖК «Балауса» – 2016. – 320 б.
- 3 Аксенова Л. И. Социальная педагогика в специальном образовании: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 192 с
- 4 Мудрик А. В. Социальная педагогика. – М., 2000.
- 5 Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании: Учебник для вузов / Е.А. Медведева, И.Ю. Левченко, Л.Н. Комиссарова, Т.А. Добровольская. – М.: Академия, 2001. – 248 с.
- 6 Крупская Н.К. Педагогические сочинения. Москва, 1957 – 114 с.
- 7 Чурилова, Э. Г. Методика и организация театрализованной деятельности дошкольников и младших школьников. – Москва: Владос, 2001.
- 8 Шушарджан С.В. Методы музыкальной терапии (пособие для врачей). – Москва: изд-во РНЦВМ и К МЗ РФ, 2002. – 29 с.
- 9 Бапаева М.К., Қожағұлова А.А. Музыка терапиясы – психиканы қалпына келтіру құралы ретінде. – Алматы: ҚазМемҚызПИ «Хабаршы» ғылыми журналы. 2007. – Б. 102-104.

References

- 1 Nazarbayev, N. (2014). Qazaqstan joly – 2050: Bir maqsat, bir mudde, bir bolaşaq. [Kazakhstan's way - 2050: common goal, common interests, common future: Message of the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan]. Astana, 17.01.2014. (In Kazakh)
- 2 Iskakova, A.T., Movkebaeva Z.A., Zakayeva G., Aitbaeva A.B., Baitursynova A.A. (2016). Osnovy inkluzivnogo obrazovaniya: uchebnik [Fundamentals of Inclusive Education: Textbook]. Almaty: IE «Balausa». 320 p. (In Kazakh)
- 3 Aksenova, L. I.(2001). Sotsial'naya pedagogika v spetsial'nom obrazovanii [Social pedagogy in special education]. Moscow, Academiya, 192 p. (In Russian)
- 4 Mudrik, A. B. (2000). Sotsial'naya pedagogika [Social pedagogy]. Moscow. (In Russian)
- 5 Medvedeva, E.A., Levchenko, I.Yu., Komissarova, L.N., Dobrevolskaya T.A. (2001) Artpedagogika i artterapiya v spetsial'nom obrazovanii: Uchebnik [Arpedagogy and arterapiya in special education: Textbook]. Moscow: Akademiya, 248 p. (In Russian)
- 6 Krupskaya N.K. Pedagogicheskiy konsensus [Pedagogical Consensus]. Moscow, 1957. 114p. (In Russian)
- 7 Churilova, E. G. (2001). Metodologiya i organizatsiya teatral'nykh predstavleniy doshkol'nikov i mladshikh shkol'nikov [Methodology and organization of theatrical performances of preschoolers and younger students]. Moscow: Vlados. (In Russian)
- 8 Shushardjan S.B. (2002). Metody muzykal'noy terapii [Methods of musical therapy]. Moscow, 29. (In Russian)
- 9 Bapaeva M.K., Kozhagulova A.A. (2007) Muzykal'naya terapiya - Vosstanovleniye psikiatrii kak instrument [Music Therapy - Restoration of Psychiatry as a tool]. Nauchnyy zhurnal «Khabarshi» [Scientific Journal 'Khabarshy KazZhenPU]. Almaty. (In Russian)